

„Policajtštější nežli Obrpolicajti říšští“

Cenzor Zimmermann a česká předbřeznová literatura

„Představ si člověka – ba co mluvím! – ďábla v podobě lidské, vlka v rouše ovčím, zakoupeného otroka, v tvář lichotícího a za zády pomlouvajícího, sedícího na ouřadě, šalbou, lichocením a povržením vlasti vydobytého, sedícího na ouřadě nadýmálka s vyhrnutým nosem, při tom při všem hlupce.“

Petr PÍŠA

(nar. 1985) je doktorandem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a pracovníkem Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Specializuje se na kulturní dějiny první poloviny 19. století a výzkum cenzury v kontextu habsburské monarchie.
pisa@ucl.cas.cz

Petr PÍŠA

Takto nevybíravými slovy častoval mladý František Ladislav Čelakovský v dopise příteli Kamarytovi z února 1822 Jana Nepomuka Václava Zimmermanna, cenzora své básnické prvotiny, jehož příčinou *víc než polovina písni buď vyma-*

zána, buď zohyzděna. Ve svých odsudcích na cenzorovu adresu však nebyl zdaleka osamocen, podobná i tvrdší hodnocení nalézáme i v korespondenci Josefa Jungmanna, jeho syna Josefa Josefoviče Jungmanna, Františka Palackého či Františka Cyrila Kämpelíka.

V očích současníků i v pozdějším vyprávění nabývala Zimmermannova cenzurní činnost tragikomických rysů a nezdá se stávala předmětem anekdotických příběhů. Pražský časopis *Svoboda* přinesl roku 1869 anonymní článek popisující jeho malicherné zásahy: *Jeden [spisovatel] napsal větu, že slušno klásti oběti na oltář vlasti, ale pan cenzor se zhrzil slova oltář co významu církevního, vymazal je, napsal talif vlasti!! – V německé jedné povídce se tázal mladý spekulant v lásce jakés dámy, kudy vede cesta do ložnice její, načez ona: „Der Weg zu meinem Schlafgemache führt durch die Kirche“, což trefná a i mravná byla odpověď; pan cenzor se ulekl slova „Kirche“ a napsal na místo něho „Küche“. Tím dostala věc ovšem nový a velmi podezřelý obrat!* Jak ovšem autor článku dále uváděl, vzhledem k nevelkému Zimmermannovu mentálnímu rozhledu jej bylo možné i obelstít. Když usiloval o vydání svého *Máje* Karel Hynek Mácha, vyslal údajně za pražským cenzorem svého přítele předstírající-

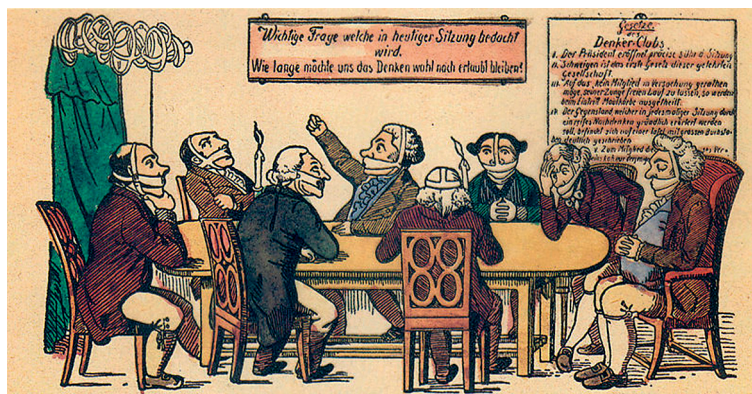
ho zájem o Zimmermannův spis věnovaný osudům pražských klášterů. Cenzor byl polichocen mladíkovým zaujetím a postěžoval si mu na úroveň současné české poezie, kde *staří píšou samé gramatiky a mladí samé básně na vlast – slast, lásku – pásku, – a to nevede k ničemu dobrému.* Máchův přítel s ním nadšeně souhlasil a upozornil, že se nyní přece našla báseň zcela jiná, jejíž autor *líčí ošemetnost světa nejživějšími barvami, a trest zasloužený hned při tom.* Je to prý mladý člověk, který si přeje, *aby mu možné bylo, dřív než to do cenzury podá, [... Zimmermannovy] otcovské rady při tom použiti.* Nedůvtipný cenzor prý souhlasil, aby mu básník přišel rukopis ukázat, jak se také vzápětí stalo, a při pozdější cenzuře pak Máchův *Máj* propustil bez jediného škrtu.

Co tedy víme o historickém J. N. V. Zimmermannovi a principech, které jako cenzor uplatňoval? A potvrzují tradované historiky i řeč pramenů?

CENZURA – OCHRANA STÁTU I ČTENÁŘE

Po krátkém josefinském intermezzu byla roku 1789 v souvislosti s obavou z šíření myšlenek francouzské revoluce opět zavedena důsledná předběžná cenzura. Kontrola spisů určených pro tisk byla lokalizována do hlavních měst jednotlivých zemí, kde k podávání rukopisů sloužila instituce knižního revizního úřadu. Spisy byly dále distribuovány jednotlivým cenzorům, nad nimiž měl vrchní dohled cenzurní referent při zemském prezidiu, ten také na základě posudku cenzora vyřkl konečný verdikt. Z obav z možného ovlivňování byl přítomný styk literátů a cenzorů zakazován. Cenzurní předpisy se vztahovaly na jakákoli tištěná díla včetně rytin, hudebnin a drobných příležitostných tisků, regulovaly i dovoz knih ze zahraničí. Po prohlédnutí vídeňskými cenzory byl daný tisk

Denker-Club, německá karikatura cenzurních poměrů z dvacátých let 19. století. Dle stanov je na všech schůzích „spolku myslitelů“ nařízeno přísné mlčení, aby byli členové uchráněni od pokušení promluvit, nasazují si roušky. Tématem dnešního sezení, zobrazeným na tabuli, je otázka, jak dlouho ještě zůstane pouhé myšlení povoleno.

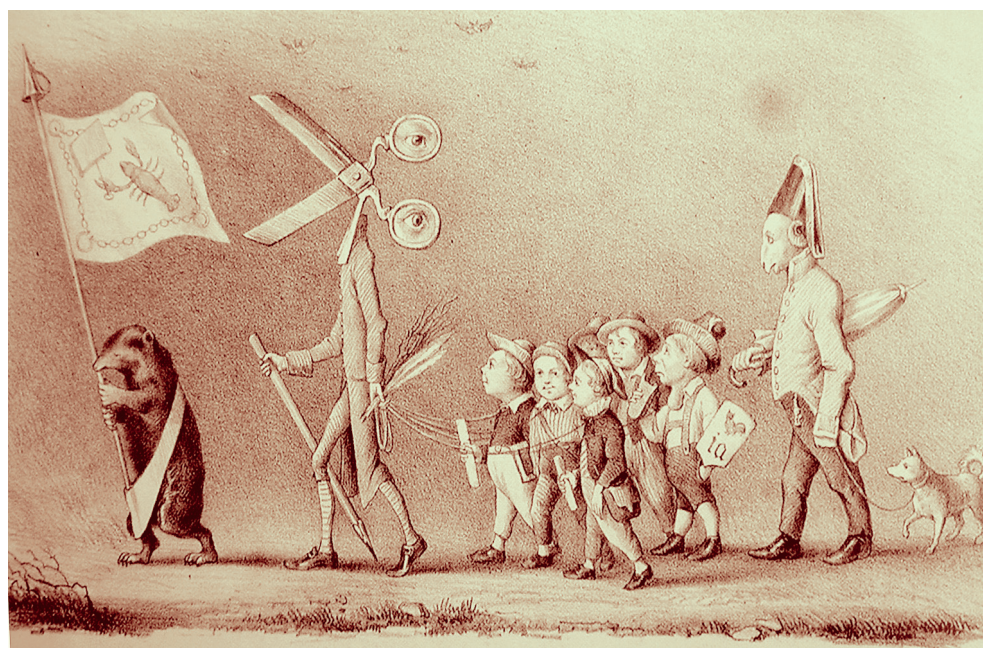

zařazen do jedné ze čtyř kategorií dle míry závadnosti. Na spisy kategorie *admittitur* se cenzurní omezení nevztahovala, spisy *transcat* nesměly být inzerovány v periodikách a vystavovány ve výkladních skříních, tituly ze skupin *erga schedam* a *damnatur* si mohli potenciální čtenáři zakoupit pouze se speciálním úředním povolením, které bylo udělováno na základě podrobného zkoumání politických názorů, sociálního stavu i „mravního života“ žadatele.

Cenzurní kontrola se týkala pouze distribuce knih, samotné vlastnictví zakázané četby tak teoreticky postihováno nebylo a vizitace soukromých knihoven, zrušené na počátku vlády Josefa II., nebyly během františkovsko-metternichovského absolutismu nikdy obnoveny. Soukromé knihovny však byly po úmrtí vlastníka prohlíženy úředníky knižního revizního úřadu, kteří dědicům směli vydat pouze tituly, které nebyly na seznamu zakázaných knih.

Předpisy vydávané během dlouhé vlády Františka II. dále postupně omezovaly způsoby knižní distribuce (zákazy podomního prodeje s knihami, zrušení veřejných čítáren a výpůjčních knihoven, regulace koncesí pro knihkupce), domácím literátům bylo opakovaně zakazováno publikovat texty v zahraničí, pokud předtím nebyly schváleny rakouskými cenzurními úřady. V souvislosti s obavou z revolučních nepokojů bylo také domácím novinám výrazně ztíženo publikování politických zpráv z cizích zemí. Přísné cenzurní podmínky ovšem vedly k poptávce po zakázaných titulech pašovaných ze zahraničí, jejichž výskyt se rakouské policii až do roku 1848 nepodařilo vymýtit.

Na základě cenzurního předpisu z roku 1810 ovšem role cenzury přesahovala pouhou ochranu společnosti před spisy „závadného“ obsahu, tedy v první řadě před texty obsahujícími výroky proti státu a panovnickému rodu, proti náboženství anebo veřejné morálce. Dle znění předpisu měla totiž cenzura potlačovat rovněž díla bez vědecké a umělecké hodnoty, byť by žádná společensky závadné myšlenky neobsahovala. Na vědecké spisy, které podle názoru cenzora přinášejí nové poznatky, mělo být pohlíženo se vši mírností, na druhé straně měly být vystaveny nejtvrdšímu dohledu spisy pro široké čtenářské pub-

Die gute Presse. Německá karikatura z roku 1847 znázorňuje poslušné nesvéprávné občany kráčeující za standartou raka (symbol zpátečnictví), nesenou krtkem (slepota) a následovanou personifikací cenzury s nůžkami, tužkou a vševidoucíma očima

likum. Státní systém chtěl „chránit“ především ty vrstvy obyvatel, které by vzhledem k nižšímu vzdělání nemohly samy posoudit, které dílo je „užitečné“ a které ne. Přísnému dohledu tak byla vystavena téměř veškerá závažná literatura, s výjimkou *těch mála dobrých románů, jež slouží k osvětlení rozumu a slechtění srdce*, a dále *klasických děl básnické produkce*. Cenzor byl tedy předpisem z roku 1810 pasován nejenom do role ochránce státu, náboženství a dobrých mravů, ale zároveň i do pozice garanta estetického a vědeckého standardu díla.

Přesné určení hranice mezi povoleným a zakázaným však ještě více než na předpise z roku 1810, psaném poměrně liberálním tónem (předpis totiž původně reagoval na přechodné uvolnění cenzury během okupace Vídně napoleonskou armádou), záviselo na praxi definované postupně jednotlivými spornými případy a do určité míry i na subjektivním uvážení cenzora. Počet cenzorů přitom v českých zemích nebyl nikterak veliký, v polovině dvacátých let 19. století poklesl na tři – profesor církevní dogmatiky a pozdější opat strahovského kláštera Hieronymus Joseph Zeidler působil jako cenzor náboženských spisů, kustod klementinské knihovny Karl Fischer měl na starosti židovskou literaturu a jako *pomocný cenzor pro beletristický a smíšený obor* působil právě Jan Nepo-

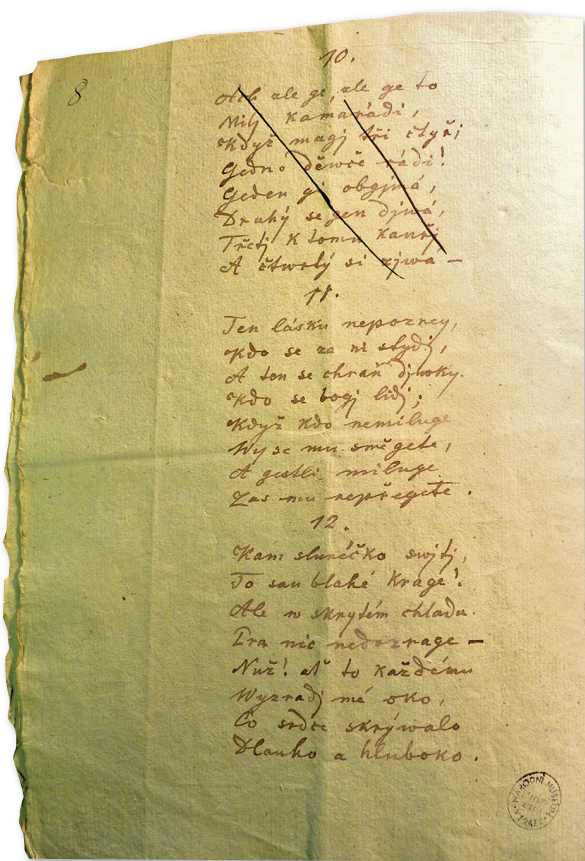
muk Zimmermann. Jako autoři cenzurních posudků dále příležitostně působili gymnaziální či univerzitní profesori, z českých literátů především Jan Nejedlý anebo Josef Jungmann. U obou zmíněných přitom máme doloženo, že ze své pozice potlačili především spisy, které nekonvenovaly jejich vědeckému či náboženskému přesvědčení.

DŮSLEDNÝ ZASTÁNCE KATOLICKÉ VĚROUKY

Kdo tedy byl pražský cenzor Zimmermann, na jehož působení máme tolik negativních ohlasů? Narodil se roku 1788 v českojazyčné mlynářské rodině v Tomicích na Benešovsku, po absolvování pražského gymnázia a filozofické fakulty vstoupil do řádu křížovníků s červenou hvězdou, vystudoval teologii a roku 1812 byl vysvěcen na kněze. Už následujícího roku se s ním setkáváme v souvislosti s cenzurní správou. Pražské gubernium tehdy nechalo vypsát konkurz na adjunkta cenzora a revizora hebrejských spisů. Dosavadnímu cenzorovi, již zmiňovanému K. Fischerovi, bylo tehdy šestapadesát let a úřední místa se už s předstihem připravovala na situaci, že by svou funkci nemohl dále vykonávat. K výkonu nesnadného povolání, vyžadujícího důkladnou jazykovou průpravu, se ovšem žádný zájemce nepřihlásil, a tak se pražské gubernium obrátilo na gene-

LITERATURA

J. Marx, *Die österreichische Zensur im Vormärz*, München 1959; I. Cermanová – J. Marek, *Na rozhraní křesťanského a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757–1844)*, Praha 2007; M. Chvojka, *Josef Graf Sedlnitzky als Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817–1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie*, Frankfurt am Main 2010; I. Slavík, „Máchův cenzor“, in: *Tváře za zrcadlem*, Praha 1996, s. 119–122; „Bývalá cenzura“, *Svoboda*, 1869, č. 3–4, s. 75–78, 115–118.

Cenzurní škrť v básni Josefa Jaroslava Langra *České krakováčky* (1835), Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze

rálního vikáře pražských křižovníků, aby pro úřad vybral jednoho z řádových kněží. Volba, která padla právě na Zimmermanna, ovlivnila jeho další životní osudy.

Ke jmenování do funkce adjunkta hebrejského cenzora ovšem nedošlo – stejně jako v případě většiny jiných personálních otázek musel být návrh zemského gubernia předložen vídeňským úřadům a následně samotnému císaři Františkovi. V důsledku snah o centralizaci cenzurní správy vídeňský policejní a cenzurní dvorský úřad pražskou žádost zamítl a ani opakované urgencye z českého gubernia na věci nic nezměnily. Zimmermann tak byl „provizorně“ jmenován až roku 1820, po úmrtí profesora estetiky Heinricha Dambecka (k definitivnímu potvrzení ve funkci nedošlo nikdy), a jeho cenzurním působištem se nestala literatura židovská, nýbrž beletristická produkce v českém i německém jazyce. Vedle toho byl roku 1815 jmenován skriptorem v pražské univerzitní knihovně a obě funkce, knihovnickou i cenzorskou, vykonával až do své smrti v roce 1836.

Památkou na Zimmermannovo působení v univerzitní knihovně jsou jednak dodnes zachované katalogy rukopisů zhotovené jeho rukou, jednak nález pergamentu s textem tzv. *Milostné písně krále Václava* (údajně středověký rukopis byl již v padesátých letech 19. století vědeckým zkoumáním odhalen jako padělek, dnes bývá spolu s ostatními texty řazen do skupiny falz z okruhu Václava Hanky). Po své smrti byl ovšem Zimmermann obviněn z poškozování klementinských sbírkových fondů: v případě, že při katalogizaci nemohl staré písmo rozluštit, údajně vyškrabával nadpisy a kolofony a protrhával papír v místech, kde byla uvedena jména autorů.

Pražský cenzor byl sám aktivním účastníkem literárního dění a obrázek o jeho názorech si můžeme učinit právě na základě jeho vlastní literární činnosti na poli historie a teologie. Zimmermann byl pravidelným přispěvatelem *Časopisu pro katolické duchovenstvo* a autorem nedokončeného monumentálního spisu o osudech pražských církevních památek zrušených během vlády Josefa II. Proslul ovšem v první řadě jako důsledný obhájce pravosti všech údajů legendy o Janu Nepomuckém. Roku 1829, ke stému výročí světcevy kanonizace, vydal česky i německy spis, ve kterém ostře napadal osvícenskou kritiku tradiční církevní legendy. Rozpor v historických prameňech, ve kterých je zachycena jednak násilná smrt kněze Jana z Pomuku roku 1383, jednak vražda Jana Nepomuckého roku 1393, přitom vykládal jednoduše – protože žádný člověk nemůže být utopen a pochován dvakrát s desetiletým odstupem, museli existovat dva kněží téměř stejného jména. Ve srovnání s dobovými názory většiny katolických duchovních přitom Zimmermannovy vývoody vynívají jako ultrakonzervativní. Ještě ve druhé půli 19. století sloužil Zimmermannův spis jako zdroj posměchu odpůrců nepomucenské legendy.

Zimmermann byl dále autorem dvou svazků historických spisů o dějinách Čech za vlády prvních Habsburků, vydavatelem spisů Řehoře Hrubého z Jelení a Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic i tzv. *Pokračování kroniky Beneše z Hořovic*, známého dnes jako *Staré letopisy české*. Avšak

tyto práce nesplňovaly tehdejší nároky kladené na vědecké spisy, vyznačovaly se absencí vědecké kritičnosti a četnými nepřesnostmi vzniklými chybným čtením předloh. Když sedm let po Zimmermannovi předložil cenzuře své vydání *Starých letopisů českých* František Palacký (na rozdíl od předchozí edice využíval šestnáct různých rukopisů), pražský cenzor se příznačně vyjádřil proti schválení konkurenčního díla. Rukopis byl tehdy předán k dalšímu cenzurnímu posouzení do Vídně, kde se vídeňský slavista a cenzor Bartoloměj Kopitar vyslovil rozhodně pro povolení (zachovaná korespondence přitom dokládá, že s argumentací kladného cenzurního posudku tehdy pomáhal sám Palacký). V závěru svého dobrozdání tehdy Kopitar ironicky upozornil, že místo, které bylo Zimmermannovou cenzurou označeno za povážlivé a nařízeno ke škrtnutí, se v cenzorově vlastní edici objevilo v nezměněné podobě, a přitom žádný rozruch nezpůsobilo.

Jaká byla tedy samotná Zimmermannova cenzorská činnost? Jak jsme již viděli, na stránkách vlastenecké korespondence i pozdějších líčení je mu vytýkána náboženská rigidnost, lpění na jednotlivých slovíčkách bez přihlídnutí k jejich kontextu, absence kompetentnosti při cenzurním počínání, rovněž zastaralé estetické názory, odstraňování zmínek o české národnosti i denunciace vlasteneckých spisovatelů před vídeňskými úřady. Pohled na zachované archivní materiály českého gubernia přitom možná na první pohled překvapí – setkáváme se s nemalým počtem případů, kdy je Zimmermannovi při cenzurním posuzování vytýkána přílišná mírnost nebo nedůslednost. Některé z nich přitom dnes působí spíše malicherně. Roku 1822 byl například Zimmermann vyšetřován poté, co povolil otisknutí parodické básně *Hännschen im Theater* v pražském německojazyčném časopise *Der Kranz*, v níž bylo při popisu pohybu dirigenta divadelního orchestru nevhodně užito slovo *verenerabile* (výraz z církevního kontextu spojený s posvěcenou hostií). Roku 1832 byla cenzorovi udělena důtka za fakt, že se čtenáři pražského kalendáře *Das Vaterland* mohli dočíst o rakouské císařovně Karolíně Augustě, manželce císaře Františka I., že byla již před-

tím vdána za württemberského krále a později rozvedena. I přes pravdivost uvedené informace pokládaly rakouské úřední autority její zveřejnění za nepřijatelné. V červenci 1827 byl dále Zimmermannovi vytýkán článek v *Rozličnostech Pražských novin* informující o brutální vraždě děvečky z vesnice Hodkovička a o půl roku později závadný postup při cenzuře oslavné básně loajálního plzeňského profesora Vojtěcha Sedláčka k šedesátým narozeninám císaře. Patrně nejznámější se stala kauza z roku 1831, kdy lipský časopis *Der Komet* ironizoval nedbalost pražského cenzora na příkladu básně Josefa Jaroslava Langra *České lesy*, obsahující narážku na polské povstání. Ani zde Zimmermanna neminula úřední výtka, nepomohla mu ani snaha obhájit se tím, že básně interpretoval jako parodii na dobové střety mezi tábory příznivců dvou podob českého pravopisu – jotisty a ypsilonisty. Zde patrně překvapí, že Zimmermannovu – ve svém důsledku neúspěšnou – obranu pomáhal vypracovat František Ladislav Čelakovský, v jiných případech ostrý kritik cenzorova počínání.

Dobové názory, pokládající páteř Zimmermanna za denuncianta tajné policie (např. Josef Jungmann ve svých *Žápisích*), můžeme alespoň částečně potvrdit na základě archivního fondu vídeňského policejního dvorského úřadu. Zde zachovaný Zimmermannův posudek na Josefa Dobrovského, zasláný mimoúřední cestou, patrně způsobil, že pražskému učenici nebyla vyplacena odměna za sepsání staroslověnské gramatiky *Institutes linguae slavicae dialecti veteris*, byť její sestavení původně iniciovaly vídeňské úřady. Z cenzorova posudku zaujmou především slova o *pokoutní škole*, kterou měl kolem sebe Dobrovský sestavit, a o *ideji slovanství*, (...) *pro rakouské císařství tak zničující*, jež z ní vzešla. Zimmermann se ve svém posudku přiznává, že on sám se *této ideji* (...) *rozhodl úředně odporovat* (...) a *podarilo se mu wskutku zmíněnou myšlenku spolu s jejími rozvětvenými zadusit, ovšem s velkou obětí své vlastní cti*.

TVORBA OBROZENSKÉHO PŘÍBĚHU

Na otázku, kde se v českých literárních dějinách vzal obraz hloupého cenzora, jehož malicherné zásahy musí vyvolávat úsměv, a zároveň dé-

mona, usilujícího o vymýcení národní kultury, lze ovšem odpovědět ještě jiným způsobem. S většinou „autentických vzpomínek“ na Zimmermannovy tragikomické cenzurní úpravy se setkáváme hned v několika verzích (výše citovaná vynucená záměna *kostela za kuchyni* proběhla podle jednoho svědectví v německé povídce, jindy v povídce české, v německé veselohře anebo v české básni). O konkrétních detailech přitom můžeme s úspěchem pochybovat (podle jednoho ze svědectví se záměna *oltáře za talíř* týkala proslulo Josefa Kajetána Tyla před divadelním představením, cenzura takových projevů ovšem pod Zimmermannovu kompetenci nespádala). Historiky ovšem nápadně připomínají vyprávění o hloupých cenzorech, která kolovala v jiných národních prostředích a sloužila k delegitimizaci cenzurní instituce jako takové. V rakouské literární historiografii byl podobným způsobem parodován rada státní kanceláře Bretfeld-Chlumčazsky anebo sám policejní prezident hrabě Sedlnitzky, v pruských líčeních například tajný rada Grato či policejní ředitel von Richthofen. O univerzálnosti a stereotypu historek o Zimmermannově cenzuře svědčí i to, že se na přelomu 19. a 20. století dostaly do Vilímkovy *Encyklopedie humoru a vtípu*.

V českém případě navíc k šíření Zimmermannovy „slávy“ přispívala další skutečnost. Narativ českého národního obrození si žádal záporné postavy, které by rodící se vlastenecké literatuře kladly zvnějšku překážky. Cenzurními podmínkami tak mohly být ospravedlňovány případné nedostatky národní literatury jako takové. Postava kněze Zimmermanna obdobnému vyprávění vyhovovala nesrovnatelně lépe než jeho nástupce na cenzorském postu, slavista Pavel Josef Šafařík. U Zimmermannovy postavy tak mohlo dojít k emblematické redukci na anekdotické historky o problémech sofistických literátů s intelektuálně omezeným cenzorem, během kterých byly motivy cenzurních zákazů zjednodušeny na hloupost anebo nacionální zášť (fakt, že Zimmermann vedle českých spisů cenzuroval i německé a že byla pražská cenzura v obdobně negativním smyslu vnímána i německými autory z Čech, se přitom z literárněvědných pojednání vytratil). Ide-

Zimmermannův nástupce na cenzorském postu, slavista Pavel Josef Šafařík. Jak zdůrazňovali jeho životopisci, vykonával svou profesi především z existenčních důvodů a po rostoucích konfliktech s nadřízenými orgány na svůj cenzorský post roku 1847 rezignoval.

ální podobu zde měla především historie Máchova *Máje* se šťastným koncem – vyprávění mohlo akcentovat, jak bylo *geniální básnickovou lstí* uchráněno vrcholné dílo české předbřeznové literatury od cenzurních zásahů. Záporný postoj většiny vlasteneckého tábora k vydané básni tak mohl být odsunut do pozadí, stejně jako skutečnost, že na druhé vydání si Máchův *Máj* – i přes změnu na postu pražského cenzora a později přes zrušení preventivní cenzury jako takové – musel počkat celých dalších pětadvacet let.

Pro vytváření mentálního obrazu českého národního obrození tak cenzura – byť možná paradoxně – mohla plnit i pozitivní úlohu. ■

Titulní list prvního vydání *Máje* z roku 1836. Ve Vilímkově *Encyklopedii humoru a vtípu* je působení J. N. V. Zimmermanna opět charakterizováno v souvislosti s Máchovým *Májem*. Básník prý sám došel s rukopisem k cenzorovi, vykládal mu obsah a líčil děj nejhorsími barvami; takový, že podlý ohava a vyvrhel člověčenstva toho zasluhuje, by byl pro spravedlnost v kole lámán atd. *To mluvení zapůsobilo: Zimmermann přisvědčoval, i navrhl osudné „Imprimatur“*. V jakých rukou mnohdy spočíval rozsudek nad životem nebo smrtí plodů životních!

